

K o n f r o n t a c e

I.

Oficiální místa udávají, že u nás bylo v rámci konsolidačního procesu vyloučeno 70934 bývalých členů strany, 390817 bylo vyškrtáno; zhruba 70% těch, kdo neprošli prověrkou, zůstalo na svých místech, a „velká většina nepocítila nijakou hmotnou újmu“. Jaká skutečnost se skrývá za těmito údaji?

Statisíce těch, kdo byli více či méně aktivními nositeli obrodného procesu, byli postaveni tváří v tvář perspektivě totálního zhroucení světa, do kterého vrostli, který zabydlili svými aspiracemi a preferencemi, kterému dali pevnou kostru hodnotovým žebříčkem, který si v průběhu neaktivnějších let svého života vypracovali a osvojili. Tváří v tvář této hrozbě zvolili opožděně cestu konformity a stali se spolehlivou základnou konsolidace. To je prvé tajemství úspěchu konsolidačního procesu.

Zvláštní věc se tu stala: poprvé, co pamatuji, přestala být apolitičnost a bezpartijnost nepřekročitelným handicapem, naopak, stala se v mezích běžných existenčních aspirací privilegiem, oprávněním k funkčnímu postupu. A to je druhé tajemství konsolidačního procesu: Řada schopných lidí zůstávala po léta mimo stranu, funkční znevýhodnění vyškrtnutých a vyloučených kolegů proto nepocítili jako žádné zvláštní bezpráví páchané na člověku a chopili se nabízené příležitosti bez velkých výčitek svědomí.

Do široka se otevřely brány vertikálnímu pohybu, dělnická třída opět vydala ze svého středu všechny ty, kdo byli natolik nespokojeni se svým údělem dělníka, se svým společenským postavením a platovým ohodnocením, že na sebe byli ochotni vzít odium morálního bojkotu ze strany svých soudruhů i riziko skoku do zcela nové situace – tedy elementy schopné za jiných okolností v krizové situaci organizovat a vést dělníky do politickoekonomických šarvátek a zápasů. A to je třetí tajemství úspěchu konsolidačního procesu.

Vlastní klíč k pochopení dynamiky obrodného procesu na straně jedné a konsolidačního procesu na straně druhé tvoří takřka půlmilionová armáda vyloučených a vyškrtnutých ze strany. Ti vyplňovali po léta základní organizační struktury společnosti. Bez jejich aktivní spolupráce byl jakýkoli konsolidační proces zcela nemyslitelný. Jen za jejich aktivní účasti mohly být připraveny nové kádry, ať z řad nestraníků nebo z řad dělníků, schopné je nahradit, odsunout do nižších funkcí, či alespoň je kontrolovat a sobě si podřídit. Jak se mohlo stát, že statisíce lidí tu více méně vědomě spolupracovaly na vytvoření nezbytných podmínek k tomu, aby mohli být odstaveni, nahrazení, zastaveni ve funkčním postupu? A to třeba uvážit, že jde po většině o nejlepší a nejkvalifikovanější, ale i nejcharakternější bývalé členy strany. Většinou jen ten, kdo si byl jist svou odborností, svou nenahraditelností, měl odvahu o něco déle projevovat svobodné mínění, než bylo zdrávo, a o něco déle vzdorovat požadavku obecného pokání. Většina vyškrtnutých projevila smysl pro kolegiálnost – již samo vyškrtnutí svědčí o tom, že jejich hříchy nebyly tak veliké a při větší ctižádosti mohli prověrku pochopit jako příležitost k vytlačení svých bližších či vzdálenějších nadřízených, kteří se ocitli mezi vyloučenými ze strany. Chování většiny bezpartijních v průběhu konsolidačního procesu ukázala neplatnost po dvě desetiletí tradovaného mýtu, že bezpartijní jsou ti nejschopnější, zachovali si však smysl pro čest a lidskou důstojnost, proto nevstoupili do strany a proto se raději

spokojili s podřízenými místy. Co vypovídá konsolidační proces o naší společnosti tváří v tvář těmto skutečnostem a jaké perspektivy se před námi na tomto pozadí rozevírají?

Mnohé lze pochopit výsledováním základních proměn v situaci a v lidských postojích charakterizujících příslušnost ke straně v průběhu padesátých a šedesátých let. Koncem čtyřicátých a počátkem padesátých let zaplnili řady strany statisíce schopných mladých lidí. Příslušnost ve straně znamenala vskutku revoluční skok v osobní kariéře, rychlý posun do takového postavení, jež daleko přesahovalo bezprostřední oprávnění, dané skutečným stavem získaných zkušeností, vědomostí, odbornosti a celkové myšlenkové a charakterové zralosti. Mnozí dokázali velice rychle sladit s tempem své kariéry tempo rozvoje svých schopností a znalostí, výjimečně nadaní jednotlivci velice rychle přesáhli meze jakéhokoli stranou jim zajištěného postavení - ti pak straně činili potíže již od konce padesátých let. Ti dnes tvoří povětšinou základní kádr „definitivně vyvržených“. Desetitisíce a statisíce ostatních se vyvíjeli pomaleji, a teprve ve druhé polovině šedesátých let dorostla většina z nich alespoň po odborné stránce na úroveň svého postavení a mohla začít pociťovat skutečnost, že za své postavení vděčí straně, ne tedy původně svým schopnostem, jako něco, na co je třeba zapomenout, nejlépe tak, že se na svou příslušnost budou dívat jako na důsledek jakési ztřeštěnosti z mládí, či jako na nezbytnou daň za příležitost k alespoň částečnému uplatnění svých schopností, jako na něco, co sice musím i nadále nést, abych nezruinoval sebe i rodinu, k čemu však mám lehce ironický, shovívavě přezíravý postoj, především však musím sobě i svému okolí okázale dokazovat, že svou stranickou příslušnost vůbec nepotřebuji, že mne svazuje v mém rozletu, že ve svém postavení stojím jen a jen díky svým vlastním kvalitám: „Kde jsem dnes mohl být, kdybychom žili v normální civilizované společnosti se svobodným demokratickým zřízením, kde člověk dojde skutečného uznání a ocenění svých schopností, svého talentu a svého umu.“ – Je třeba zdůraznit, že šlo pohříchu často o smutný sebeklam, sebeklam zbavující člověka reálného, střízlivého pohledu na vlastní situaci a na vlastní možnosti jak v měřítku individuálním, tak i v měřítku celonárodním, v odhadu sil a možností naší země v mezinárodním kontextu, nicméně sebeklam drahý jednotlivci i celému národu, sebeklam, na kterém jsme trvali o to zaťatěji, čím pádněji nás z něho jako sebeklamu z něho vzniklé skutečnosti usvědčovaly.

Rigidní morální ostrakismus aplikovaný vůči všem, kdo tak či onak participují na procesu konsolidace, je přirozenou bezprostřední obrannou reakcí těch, kdo byli konsolidačním procesem vyneseni do „gheta definitivně vyvržených“. Naše společnost však neměla jiného východiska po srpnu 1968 než proces konsolidace, účinnou diskusi bylo možno a bylo třeba vést jen o její optimální – či lépe nejméně pesimální formu. Byla-li konsolidace nezbytná, nebylo nikterak nezbytně nutné soustředit veškeré politické úsilí k vyprodukování a zaplnění gheta totální izolace pro nejlepší příslušníky tohoto národa v oblasti vědy i kultury. Je-li dnes podstatný korektiv v tomto směru nejvážnějším imperativem a nejnaléhavější výzvou politickému vedení této země, pak příslušníci onoho gheta stojí před imperativem aktivního úsilí o zkorigování svého postoje vůči nositelům konsolidačního procesu v první řadě prolomením rigidního a generálního morálního ostrakismu, prolamovaného dosud jen pokradmu a individuálně – každý se tak či onak musíme stýkat s těmi, kdo do gheta nepatří, a podle míry své potřeby jim projevovat své „plné pochopení a morální podporu“. Vidím jen jedinou cestu autentického,

nekonjunkturálního prolomení generálně aplikovaného morálního ostrakismu: cesta spočívá v položení a zodpovězení otázky po základním trendu společenského pohybu šedesátých let, otázky, zda, a v jakém směru byl tento trend negován, modifikován, či afirmován konsolidačním procesem, nakonec pak v položení otazníku nad oním trendem samotným. Minulost nelze tabuizovat beztrestně. Vše to, co se u nás za posledních pět, deset, dvacet, třicet let stalo, nelze škrtnout ze světa aplikováním tiskového dozoru, aniž to mělo za následek nepřekročitelnou vázanost veškerého duchovního života jednotlivce i národa oním příznakem minulosti, který fascinuje oči o to fatálněji, v čím větším přítmí je uměle udržován, až znemožní jakýkoli bdělý pohled na cestu, až pohltní veškeré autentické perspektivy. Neztratili jsme snad, jak ti v ghetu, tak ti konsolidovaní, veškerou schopnost nahlížet svou i národní budoucnost jako něco, co závisí na našich silách, co tedy vyžaduje jejich koncentrované a inteligentní nasazení? Neuvažujeme veškerý možný pohyb u nás jako totálně závislý na konstelaci vnějších tlaků, a pokud se ještě zabýváme politizováním o věcech příštích, pak věštíme z nejrůznějších náznaků, dohadů, z cest státníků a konferencí a sjezdů, jako když staří Řekové věštili svoji budoucnost z vnitřností obětních zvířat? To, oč jde u každého z nás i v celé naší společnosti jako celku, je získání schopnosti a odvahy přemyslet a promyslet konečně celá ta minulá léta z hlediska potřeby soustředit síly k svobodnému pohledu do budoucnosti, jehož součástí musí být rozevření autentických šancí, autentických možností pro každého, ať stál na jakékoli straně konsolidačního procesu a byl jím jakkoli postižen. V tomto úsilí není pro generální morální ostrakismus místa. Je-li dnes v této zemi jediným opravdu závažným problémem blokujícím či otevírajícím politickou budoucnost této země problém vstřícného pohybu – na jedné straně prolomení morálního ostrakismu a na druhé straně odvaha podívat se na lidi v ghetu jako na živé lidi, odvaha vidět je jinak než jako děsivé příznaky vlastních chyb a přečinů – pak tento vstřícný pohyb nemůže být vzájemnou výměnou obětních darů, nýbrž musí být poznán a pochopen jako prvořadá povinnost vůči sobě samým na jedné i druhé straně gheta.

II.

Na hvězdném nebi naší marxistické filosofie zazářily v průběhu šedesátých let dvě velké stálice, Kosík a Machovec. Ani Kosík ani Machovec však neovlivnili společenský pohyb podstatným způsobem; Kosík byl příliš „ezoterický“, Machovec příliš „okrajový“. Mužem, který pronikl do vědomí nejširších vrstev inteligence a formuloval její nejniternější aspirace, se stal Radovan Richta. Jedině Richtovi se podařilo zasáhnout filosofy antropologicky i scientisticky orientované, sociology i ekonomy, inteligenci humanitních i přírodovědných disciplín, lékaře, techniky, učitele, i řídicí stranické kádry. Jedině Richtovi se podařilo soustředit okolo svého pojetí dynamiky socialistické společnosti široký kádr aktivních spolupracovníků, vyprovokovat široký okruh lidí ne k pouhému přijetí či odmítnutí svých myšlenek, nýbrž k jejich aktivnímu přisvojení a dotváření. Není to pozoruhodné, že právě Richta zůstal mužem číslo jedna v řadách naší konsolidované marxistické filosofie? Slýchávám: „Ten odjakživa toužil jen po moci. Dělal podklady pro referáty Hendrychovi, pak každému dalšímu šéfidologovi. Aby se udržel u moci, obětoval své nejbližší spolupracovníky, desítkám lidí zničil život.“ Lze tím fenomén Richtova setrvání v klíčové pozici ve struktuře konsolidovaného marxismu beze zbytku vysvětlit? Je myslím na čase učit se fér přístupu i k těm, a právě k těm, kdo aktivně spoluutvářeli a spoluutvářejí stávající struktury naší konsolidované skutečnosti. Fér přístup k Richtovi znamená položit si otázku: „Nelze najít klíč k dnešní Richtově pozici v centrálních intencích jeho nejpůvodnější teoretické koncepce?“ Jde o otázku,

kteřou je těžko klást, protože tato otázka implikuje možnost, že Richta vděčí za své dnešní postavení ne zradě a popření svých původních myšlenek, nýbrž jejich důslednému uvádění v život v jakkoli nepříznivě se vyvíjející situaci. Implikuje to možnost, že přes peripetie jara a srpna roku 1968 se prosadila základní tendence, vyrůstající ze společenského pohybu šedesátých let. Udržením Richty v klíčové pozici konsolidovaného marxismu by pak nové vedení de facto symbolizovalo svou věrnost ideálům let šedesátých, anebo lépe, nahlédnutí neschopnosti vybočit z dráhy vytčené intencemi společenského pohybu šedesátých let. Opožděné faktické přitakání takřka půlmilionové armády vyloučených a vyškrtnutých konsolidačnímu procesu by pak nemusilo být jen zradou původního přesvědčení, nýbrž procitnutím z neautentického a povrchního opojení nereálnou vizí k střízlivému návratu k okleštěné snad, o to však robustnější a původnější intenci vlastních společenských snah a aspirací.

Jaká myšlenka tvoří páteř Richtovy koncepce? Pokusím se toho dopátrat ucelenou explikací základních myšlenek původní verze Richtovy koncepce z roku 1963. Citovat budu práci *Komunismus a proměny naší doby* (podtitul: *K povaze komunismu naší doby*).

1.

„Socialistická revoluce je právě proto – a jen potud – spojena se skokem do říše svobody, že jejím prostřednictvím berou pracující do rukou podmínky svého vlastního společenství, pokud byly skutečně vytvořeny. Socialistická revoluce se dostala do pohybu jako vzpoura mohutné společenské výrobní síly proti okovům vykořisťovatelských poměrů.“ (Str. 7)

“Třebaže se strana objevila na scéně v podobě ‘obyčejné’ politické formy třídního zápasu, od počátku představovala něco mnohem podstatnějšího – a to se plně projevilo, když od politického vítězství proniká stále hloub k proměnám ekonomických a výrobních základů života, když se stává v pravém slova smyslu předvojem nového života ... právě zde máme před sebou novou, vyšší formu společenského života, překonávající daleko všechno, co vytvořily dosavadní společenské formy jako právo, stát, ‘občanské zřízení’ atd.” (Str. 8)

“Okamžitou hranicí společnosti, jejími ‘mateřskými znaménky’ pak zůstává okolnost, že vcelku není ještě přímo překročen *okruh životních otázek*, v němž se společnost dosud pohybovala. Tedy ne že bychom měli co dělat s recidivou buržoazního způsobu života, třídního obsahu (jak to obrací revizionismus), ale že nový, v podstatě už beztřídní obsah zvítězil a rozvinul se právě v hranicích oněch všeobecných forem, v nichž dosud probíhal život a působilo společenské vědomí.” (Str.9)

Když čtu Richtovy řádky o straně jakožto předvoji nového života, kdy tento nový život si strana zajišťuje v situaci, kdy ‘mateřskými znaménky’ společnosti zůstává skutečnost, že ‘okruh životních otázek’ staré společnosti ‘není přímo překročen’ – dělníkovi zůstává jeho každodenní dřina v pracovních podmínkách ničících tělo a devastujících ducha – zalétá k mému sluchu půlnoční monolog funkcionáře oslavujícího politické vítězství muže, na něhož vsadil a do jehož vítězství vložil spoustu svého umu a své energie: “Řekla mi dnes ráno žena ‘Toníku, tebe já miluju. Ty vždycky všechno správně vypočítáš.’ A má se se mnou dobře. Dělat nemusí, kupuje si kožichy, nosím jí šperky a zlato. Přijď zítra za mnou, sáhnu do trezoru, taky ti dám zlato. A pomůžu ti. Postavím tě na nohy. Ukážu ti, jak se v tom chodí. Ty myslíš, že nejsou cesty? Ukážu ti cesty. Umím si všechno spočítat. A proto mám moc. Copak v tom není revoluce? Vystudoval jsem při práci školy, žena má, na co pomyslí, kamarádovi můžu pomoci. A v tom je revoluce! V tom je ta naše revoluce!” Jak mi

ten monolog zní v uších, chápu, proč se Richta musí okamžitě ohrazovat, že “nemáme co do činění s recidivou buržoazního způsobu života”, tak že to vidí revizionisté. Nebo je tomu jinak, tenkrát se muselo psát v kryptogramech, a Richta chce zvýraznit právě tuto stránku věci? Myslím, že je tomu ještě i jinak, teprve po své zkušenosti v elektrárně jsem začal chápat, že poukaz k tomu, že “v podstatě už beztřídní obsah zvítězil a rozvinul se právě v hranicích, v nichž dosud probíhal život a působilo společenské vědomí,” není jen laciným sofistickým překrytím a obejitím problému. Po vítězství dělnické třídy v podmínkách, kdy toto vítězství mohlo znamenat jen politické vítězství strany jakožto “předvoje nového života”, se musily postupně prodat na povrch veškeré tužby, aspirace, potřeby a ideály, jež dělník u lopaty nebo u stroje denně, znovu a znovu nechával proplouvat svým polubdáním a polusněním, provázejícím mechanické pracovní úkony. Jako poetický náčrt těchto tužeb mi před očima vystupuje starý strojník A. Š., který odešel do penze tři měsíce po mém nástupu do elektrárny: “Jó, doktore, být strojníkem, to už dnes není žádné povolání. To za mých mladých let, to byl strojník pan někdo. To musel mít člověk set sakra protekci. Můj tchán byl v obci předsedou u národních socialistů. A to jsem stejně musel napřed dělat rok ve vozovně poskoka pro všecko. A pak jsem musel sedum let odsloužit v kondenzaci. Jó, doktore, jak jsem se dostal nahoru k turbíně, to už jsem byl nákým pánem. O tom se ti dnes ani jen snít nemůže. Víš, co to tenkrát znamenalo? Strojník, to už nebyl žádný dělník, strojník byl podúředník. A to jsme nejedli jen tak z hrnečku jako dneska. To jsme jedli na bílém ubrousku, z talíře, nožem a vidličkou. To vždycky žena přiběhla s košíčkem, a jak se tenkrát ženy staraly. Jó, mít muže podúředníka, to už něco znamenalo.”

Po celé období první republiky čerpala KSČ oprávnění své existence z toho, že odmítala vidět řešení sociální otázky ve vytvoření dělnické funkcionářské aristokracie na straně jedné a v politickém zápase této dělnické aristokracie za zlepšení pracovních a sociálních podmínek dělnictva na straně druhé. KSČ si vytkla za cíl definitivní osvobození dělnické třídy, vytvoření prostoru pro svobodný rozvoj každého člověka. A skutečně, politické vítězství KSČ znamená podstatný zvrat oproti všem koncepcím sociální demokracie. Převzetí moci a vyvlastnění soukromých vlastníků výrobních prostředků na straně jedné a kolektivizace zemědělství na straně druhé uvolňují dostatek hmotných prostředků i dostatek pracovních sil, aby statisíce členů strany, statisíce dělnických kádrů mohlo proměnit celou svou existenci, proměnit montérky za bílé límečky. Práce dělníka, jeho pracovní podmínky se však nikterak podstatně neproměnily, naopak, počet dělníků vzrostl na úkor rolnictva, vyvlastněných řemeslníků a jiných “živlů” vykořeněných revolučním převratem. Rozpor mezi proklamovanými cíli revoluce, jež zoprávnily samu dějinnou existenci KSČ, a mezi společenskou skutečností, jež z revoluce vzešla, není již rozporem mezi hrstkou příslušníků dělnické aristokracie a členskou základnou, členskou odborářskou základnou, nýbrž rozporem mezi statisícovým privilegovaným předvojem a celým ostatním dělnictvem a rolnictvem. Strana je rozporem zaskočena, rozpor nenalézá řešení, postupně se jen agravuje spolu s tím, jak konsolidující se hospodářství umožňuje zvyšovat distanci mezi životním standartem předvoje a ekonomickou i společenskou situací dělnictva a rolnictva. Stálá neukojenost onoho původního snění dělníka, jež dostalo křídla vstupem do situace, v níž se předvoji otevírají možnosti realizovat své snění o dobrém životě, má sílu orientovat předvoj kupředu k novým a novým potřebám, jejich plnějším a plnějším uspokojování, pohled dozadu na dělníka si příkrýtí clonou frázi o vítězství a moci dělnické třídy.

Byl jsem příliš mlád, abych tento proces mohl sledovat koncem čtyřicátých a v padesátých letech. Mohl jsem však sledovat “reprízu” v letech sedmdesátých. Ti, kdo rychle postoupili nahoru hned o několik stupínků, ti se uzavřeli do svých kanceláří, rychle si osvojili stesky na nespravedlivost platové nivelizace, jež ke škodě celého národního hospodářství zvýhodňuje práci dělníka, která se přece vůbec nedá co do významu měřit s přínosem odborných technických a kancelářských sil. Mezi dělníky přicházeli jen v případě naprostého nezbytí. Ti, kdo postoupili pouze o stupeň, zůstaly jim montérky, protože musili ustavičně procházet provozem a být v denním kontaktu s dělníky, řešili si problém svého postavení protěžováním svých oblíbenců, respektive těch dělníků, kteří s nimi lidsky a rádoby kamarádsky promluvili. Mezi sněmovními jsme měli – po odchodu straníků do vyšších funkcí – jediného straníka. Snad stojí za to uvést pro ilustraci dva příklady z jeho praxe, které se mne osobně alespoň částečně dotkly – jinak jsem s ním do styku nepřišel, vedl jinou směnu.

- a. Asi třikrát – vždy jednou za měsíc – jsme fasovali toaletní papír. Takřka čtvrt roku byly záchody čisté, mísy nebyly ucpané, nikde se neválely chuchvalce novinového papíru. Pak jako když utne, toaletní papír jsme přestali fasovat. Znovu bylo možno vykonávat tělesnou potřebu jen s nejvyšším sebezapřením. Dotazoval jsem se, proč se v tak bohulibé a záslužné akci nepokračuje. Zchudla snad elektrárna během toho čtvrt roku? “Ale kdež. Peníze by byly. Když mi ale ten hajzlpapír neuhlídáme. Jaktěživ se na každého nedostane, a pak jsou z toho mrzutosti, lidi pořád na nás choděj. A to se toho papíru fasuje pořádný přebytek. To víte, znáte V. M. S kým je zrovna zadobře, tomu dá několik balíčků. Tak jsme toho radši nechali. Ted’ nám nadává jen uklízečka.” (Čistotu našeho WC v strojnické šatně nakonec uklízečka vyřešila sama. Napsala na dveře záchodu z vnitřní strany: „Vole! Ber si jenom tolik papíru, kolik potřebuješ! Přece nejsi dobytek!“ Nápis měl magický účinek.)
- b. Ve strojovně jsme trpěli chronickým nedostatkem pracovních sil. Nás dole v kondenzaci to nezasahovalo, protože byl mezi námi mladý hoch s poněkud sníženým IQ, Honza Č. (v raném mládí prodělal opakovaně zánět mozkových blan). Šetřil na auto a vzal každou volnou šichtu. Pojednou však počal stávkovat – ani jednu hodinu přesčas – a mne čekalo hned několik šestnáctek v jednom jediném týdnu. Běžel jsem za sněmovním, abych se dověděl příčinu. Každý krčil rameny, nakonec se mi přece jen podařilo dopídit pravdy. Jeho sněmovný, V. M., na něho „zapomněl“ při rozdělování plnicích tužek (jako pozornost dostal každý zaměstnanec tužku s emblémem elektrárny). Pak to vyřešil strojník J. B., z naší směny, který mu svou tužku věnoval (já už svou dal dětem). – Jak se lze směnovému V. M. divit? Tíží-li jeho vědomí jeho privilegované místo mezi dělníky, jak může odolat pokušení dát alespoň některým z podřízených dělníků možnost participovat na hmotných statcích, jimiž ve svém řídicím postavení disponuje?

Rostoucí distance mezi předvojem a dělníkem tvoří komplex protínající vědomí každého straníka jako jednotlivce a strany jako celku. Jde o problém, který strana není s to řešit, který de facto problematizuje sám základ dějinného nároku strany proklamativně proletářské na vedení státu. Je to tedy problém, o kterém se nesmí mluvit, je to zároveň problém tak palčivý, tak se o něm a právě o něm mluvit chce, že jeho tabuizování se stalo v padesátých letech základním důvodem k omezení svobody slova a svobody shromažďování. A právě tento problém měl Richta odvalu ve své práci exponovat a nabídnout jeho možné překlenutí.

2.

Vraťme se však k Richtovi a s ním na počátek šedesátých let. Richta v roce 1963 psal: „Tou měrou, jak se základna dějin objektivně rozšiřuje v pole subjektivity lidského kolektivu, *všech*, přesunuje se jádro pohybu dál a hloub k přímým *komunistickým* proměnám života. Společenské formy začínají bezprostředně splývat s formami univerzálního *rozvoje samotných lidí, jednotlivců* ... Rozvoj lidí působí jako stálý revolucionizující faktor ... Ostatně právě to je příčina, proč se na tomto rozmezí nutně rozšiřuje působnost strany v celém životě, proč roste naléhavost její řídicí a inspirující role.“ (Richta, c.d. str. 9-10)

V Richtově koncepci vědeckotechnického rozvoje, kterou si připravil exponováním rozporu mezi životním standartem předvoje uchopivšího politickou a ekonomickou moc do svých rukou, a mezi životní situací dělnictva, není snadné definovat místo pro řídicí úlohu strany; ve vědeckotechnické revoluci je rozhodující tažnou silou odborná práce vědeckých a technických kádrů. Tu Richta mistrným tahem spojuje imperativ univerzálního rozvoje lidí, centrální myšlenku Marxova díla, s postulátem zvýšené řídicí a inspirující úlohy strany. Věc má však i svou prozaickou stránku. Richta si je zřejmě vědom explozivnosti prosazujícího se nároku na svobodnější rozvoj, proto „na tomto rozmezí“ nutno „rozšířit působnost strany v celém životě“. Richta se pokouší kontrolní a brzdící roli strany, svázané vzpomenutým rozporem, modifikovat zvýrazněním její „řídicí a inspirující“ úlohy. Nicméně i pečlivě volenými formulacemi autora proráží na povrch situace charakterizovaná stále rigidněji a stále bezmocněji aplikovanými stranickými zásahy do sféry vědy a kultury na straně jedné, a stále explozivněji a nekontrolovatelněji se uvolňujícími tlaky ze strany stále autonomněji se rozvíjející vědy a kultury. S každým novým stranickým zásahem se oslabovala sebekontrola a odpovědnost – nezbytný faktor autentického a zdravého, svého politického dosahu si vědomého duchovního rozvoje – s každým novým zásahem se stávala kontrola vykonávaná stranou věcí vnějškovou a zvnějšněnou. Strana se tak stávala synonymem stále těžkopádnějších a nepřiměřenějších zásahů, a v tomto procesu se i sama příslušnost ke straně – převážná většina významnějších pracovníků ve vědě a kultuře měla legitimaci strany – stávala něčím stále více vnějším, cizím, tíživým, vnějškově zavazujícím a svazujícím.

Dnes, po zkušenosti posledních let, je snad možno Richtovi vytknout, že mohl lépe dohlédnout důsledky prosazujícího se imperativu univerzálního svobodného rozvoje „všech“ a nalézt formulaci, jež by zvýrazněnou *řídicí a inspirující* úlohu strany organicky svázala s imperativem vnitřní kontroly a sebekontroly ve vědě a kultuře, tedy s imperativem odpovědné kontroly, vycházející z politické odpovědnosti samotných vědeckých a kulturních pracovníků. To však sotva bylo v lidských silách, jednak z objektivních důvodů – jakékoli autonomně se rozvíjející ohnisko odpovědné sebekontroly bylo likvidováno v zárodku jako pokus zbavit stranu jejího výlučného postavení kontrolora ve společnosti – jednak z důvodů subjektivních. Musil-li autor ustavičně myslet na to, jak formulovat své myšlenky tak, aby jeho práce nezůstala viset na stole pracovníka Hlavní správy tiskového dohledu, pak jistě projevoval ustavičnou bdělost a sebekontrolu, ta bdělost a sebekontrola však byla centrována ve vnějších kontrolních a dozorčích stranických institucích.

3.

„Nikde se snad necítí omezenost někdejších forem života tak citelně jako ve skutečnosti, že v jejich světle by se všechny problémy komunismu točily zase jen kolem dalších proměn vlastnických forem a rozdělování (pokusy o vnější převádění družstevního vlastnictví ve státní, o předčasné zavádění přímé směny produktů, přehnané nároky na rozdělování atd.), nebo jen kolem opatření na poli politické moci (zvěčňování problémů diktatury proletariátu uvnitř socialismu atd.).“ (Richta, c.d. str. 22)

“Je známo, že zakladatelé marxismu hned ve svých prvních pracích předvíдали pro dalekou komunistickou budoucnost proces, který nazývali “*překonání práce*” a “zrušení dělby práce”. Ovšem práci, jež tu má být překonána, není vůbec užitečná lidská činnost k ovládnutí přírody, která vždy zůstane tak či onak předpokladem života (a tím méně fyzická práce), nýbrž právě *ekonomicky* určená (námezdní) práce a reálná podoba *abstraktní* práce, která se na jejím podkladě vyvinula – tj. pouze jednoduché, stále se opakující vynakládání pracovní síly, které je od dělníka natolik odděleno, že k němu přistupuje ne jako k vlastnímu životu, ale jen jako k výdělečné činnosti.” (Str. 25)

“Stačila-li dřívějším řádům k nuznému postrkávání výroby kupředu celkem úzká vrstva speciálně školené inteligence, pak k univerzálnímu rozvoji výrobních sil nestačí nic méně než postupné ovládnutí vrcholů vědění tak či onak všemi pracujícími – a tedy vymizení inteligence jako zvláštní vrstvy; neboť každý musí stát tak či onak na úrovni soudobého vědění, aby se mohl účastnit v prokopávání nových cest. A tak místo staré abstraktní práce a její dělby se pilířem života v komunismu nutně stane *tvůrčí práce kolektivu*; bez toho by ani komunismu nemohlo být dosaženo. Dávná řecká mytologie, v níž se zrcadlil proces zrodu třídní společnosti, je tu postavena na hlavu: Prométheus dostává vrch nad Héfaistem.” (Str. 26)

Co chce Radovan Richta v uvedeném kontextu říci podobenstvím o na hlavu postavení dávné řecké mytologie? Héfaistos, kovář vládnoucí kladivem, ztělesňuje v řecké mytologii fyzickou práci. Prométheus je ryzím představitelem intelektu, postrádajícím fyzické prostředky a nástroje moci. Podle dávné řecké báje připoutal Héfaistos Prométhea na skálu. Bezprostřední výklad „postavení na hlavu“ této báje by tedy znamenal tolik, co vítězství duchovní práce nad prací fyzickou. Richta však v předcházejícím textu zdůrazňuje, že nejde o překonání „užitečné lidské činnosti k ovládnutí přírody a tím méně fyzické práce“. Co má tedy Richta na mysli, když staví řeckou báj na hlavu?

Richta kritizuje jako nejzazší omezení společenského pohybu směrem ke komunismu redukci na ustavičné točení se kolem proměny vlastnických forem a rozdělování (přehnané nároky na rozdělování, tedy především platovou nivelizaci) na straně jedné, a další opatření na poli politické moci, zvěčňování problémů diktatury proletariátu. Chce tedy Richta říci, že v nastupující fázi nejde o nic menšího, než o překonání diktatury proletariátu přesunem moci do rukou inteligence? V starověké řecké mytologii je však jak Héfaistos tak i Prométheus absolutně zbaven moci i jakýchkoli mocenských aspirací. Moc vůči nim oběma vystupuje jako vnější, donucující činitel. Oba jsou však skutečnou či možnou oporou moci. Tvrdí-li tedy Richta, že Prométheus vítězí nad Héfaistem, chce tím říci, že se zdroj politické moci přesouvá z dělníků na inteligenci, mocenský pól však touto výměnou zůstává nedotčen? Héfaistos je typickým představitelem služebné práce, Prométhea poutá proti své vůli, pod přímým donucením dvou Dioových drábů, Krata a Bia, nenávidí práci svých rukou (*Prométheus Desmótés*, verš 45). Tak jako moc sama, Prométheovi je však naopak

bytostně cizí i jakákoli úloha služebníka či služebného zdroje a opory moci. Měl-li by tedy zvítězit Prométheus nad Héfaistem, aniž byl touto výměnou dotčen pól moci, aniž se proměnila podstata moci nové mocenské vládnoucí garnitury na čele s Diem, znamenalo by to skutečné postavení staré řecké báje na hlavu. Prométheus by se musil z gruntu proměnit, klesnout na úroveň intelektuálního služebníka moci, který by vytlačil z „přízně“ vládnoucí garnitury služebníka sloužícího silou svých rukou. Po pravdě řečeno, v celé báji jde Diovi právě o to, aby Prométheovým upoutáním naučil nepohodlného a samostatně jednajícího nositele intelektu „milovat Diovu tyranidu“ (*Prométheus Desmótés*, verš 10). Prométheus se však odmítá pokořit, ač již připoután ke skále nedá se zastrašit ani novými připravovanými mukami, setrvává v hrdém vědomí, že Zeus nemá prostředku, jak ho beze zbytku zničit, kdežto on naopak vlastní klíč k Diovu pádu či k jeho eventuálnímu udržení se u moci. Dokázal-li Prométheus proměnit osud lidstva – lidstvo bylo stvořeno předchozí generací bohů, kteří je ponechali v primitivním divošském stavu; jako života neschopné stvoření je Zeus hodlal vyhubit; Prométheus daroval lidem oheň a spolu s tím veškeré teoretické i praktické vědění (viz *Prométheus Desmótés*, verše 445-505) a učinil tak lidstvo životaschopným, Diovi tak vzal oprávnění nahradit lidstvo nějakým jiným, Diovým výtvozem – bere na sebe rovněž úlohu proměnit povahu politické moci samotné. Prométheus definitivně odmítá zachránit Diovu moc z donucení. Chce-li se Zeus zachránit, musí nejprve vrátit Prométheovi svobodu, ne jako výkupné za to, že mu Prométheus prozradí tajemství, jak se u moci udržet – Prométheus se nepokouší s Diem vyjednávat – nýbrž se vším rizikem, že si osvobozený Prométheus ponechá tajemství pro sebe. Sdělí-li pak Prométheus Diovi dané tajemství, bude to proto, že se Zeus odváží jeho bezpodmínečného propuštění, že jeho vláda vyžrála a její původní charakter se proměnil respektováním Prométhea, tedy respektováním autonomie a svobody intelektu. V řecké báji není ani stopy po sváru mezi Prométheem a Héfaistem; veškerý spor a zápas se tu odehrává mezi Prométheem a Diem, mezi „bezmocným“ intelektem na straně jedné a nekultivovanou politickou mocí na straně druhé. V čem jiném může spočívat postavení staré řecké báje na hlavu, než v proměně autonomie mezi Prométheem a Diem v zápas mezi Prométheem a Héfaistem?

4.

„Používání techniky společností, která zlikvidovala třídní protivy,“ se opírá „o objektivní požadavky nejúčelnějšího hospodaření společenskou prací. Na této cestě v jistém okamžiku dochází a musí dojít k novému zhodnocení lidských možností, sil a schopností: ekonomie času nás nakonec donutí k takové rozvaze, neboť odhaluje s celou nesmlouvavostí fakt, že pouhé jednoduché mechanické vynakládání lidské pracovní schopnosti, které dříve tvořilo základ života, začíná být ‘nepoměrně drahé’.“ (Richta, c. d. str. 39)

“V této přeměně není už základním pilířem materiálního života společnosti prostá, holá pracovní síla člověka (a počet vynaložených pracovních hodin), ale osvojení jeho vlastní produktivní síly, jeho porozumění přírodě a jejímu ovládnutí ... *Věda* nabývá s touto proměnou stále úplnější povahy *bezprostřední výrobní síly* a přímo rozhodujícího činitele materiálního pokroku; *bezprostřední výroba* se pak jeví spíše jako vědomá aplikace přírodovědy; práce vůbec jako experimentální věda.” (Str. 39-40)

„V univerzálním, neomezeném a nepřetržitém rozvoji výrobních sil realizují se a rozrůstají se možnosti, skryté v nových výrobních poměrech, což nabývá charakteru ‘technické’ či ‘vědeckotechnické’ revoluce.” (Str. 40)

Dosud ztělesňoval základní výrobní sílu společnosti Héfaistos, nyní se stává základní výrobní silou Prométheus. Zde máme tedy odpověď na záhadu nahlavupostavení staré řecké báje, klíč k „Prométheovu vítězství nad Héfaistem“, Co znamená tato výměna úloh? Jak se měly věci s Prométheem v onom mezidobí od chvíle, kdy byl Héfaistem přikován ke skále, až do chvíle, kdy nad Héfaistem vítězí?

Před Únorem 1948 byla většina naší inteligence ve státním aparátu, ve školství a v znárodněném průmyslu levicově orientována, a pokud byla politicky organizována, pak převážně v sociálně demokratické straně. Pro levicově orientovanou inteligenci bylo charakteristické silné sociální cítění, smysl pro sociální pokrok, ovšem pro pokrok cestou pokojného vývoje: bolševismus mohl zvítězit jen v zaostalém carském Rusku, kdyby u nás převzali moc komunisté, položila by se republika během několika měsíců na lopatky, vše by skončilo kompletním hospodářským chaosem a rozvratem. Únor 1948 pocítila tato inteligence jako projev nedůvěry vůči sobě a svým řídicím schopnostem. Tento subjektivní dojem našel vbrzku své tvrdé objektivní vyjádření. „Kdo nešel s námi, šel proti nám,“ všude se do vedení závodů, administrativy, zdravotnictví i školství dostávaly dělnické kádry a inteligenci nezbyvalo nic jiného, než buď dát svůj um, svou odbornost a své zkušenosti do služeb neodbornému vedení, nebo se vzbouřit a skončit ve fabrice, ne-li podstatně hůře. Prvým vážným důsledkem bylo otřesení a rychlé odumření sociálního cítění: dělníci jsou přece u moci, všude jsou preferováni, všechny cesty jsou jim otevřeny, ti si všechny své problémy řeší sami, a pokud je neřeší, nemohou řešit a neumějí řešit, dobře jim tak, aspoň vidí, kam vede ‘diktatura proletariátu’! A jak se republika pořád – přes velké potíže – nehroutila, inteligence hledala cestu svého zařazení do nového systému. Za svou chybnou kalkulaci, za svou služebnost vůči svým novým prezíravým šéfům, za svůj ryze konjunkturální vstup do strany platila hlubokou vnitřní schizofrenií: nekritickým přitakáním všemu, co se projednávalo na schůzích, mluvilo v rozhlase a psalo v novinách, neschopností mluvit na veřejnosti jinak, než v naučených frázích, postavením svého myšlení do služeb vyčerpávajícího úsilí zformovat do frází celou veřejně žitou skutečnost – jen tak o ní mohli jednat, jen tak v ní mohli čehokoli dosáhnout – na straně jedné, a rigidním, ukrývaným, myšlení neméně svazujícím generálním negativismem ‘pro doma’ na straně druhé.

Státotvornost inteligence byla otřesena řadou po sobě jdoucích událostí, jež otrásl její svět v základech: krize třicátých let, nezaměstnanost, Mnichov a pomnichovská republika, protektorát, vítězství Rudé armády. Početná část levě orientované inteligence si proto našla cestu do KSČ již před Únorem. Intelekt je vždy v rozporu s funkcionářskou tupostí, ať má legitimaci jakékoli barvy. Brzy po Únoru začalo být komunistické inteligenci zřejmé, že se ve svém úsilí o optimální řízení hospodářství musí opřít o bezpartijní odborníky. Každý jednotlivý příslušník inteligence byl sice nahraditelný, inteligence jako celek však byla pro přežití společenského organismu a jeho ekonomiky nepostradatelná, naopak, vyvlastněním soukromého vlastnictví a vyšachováním soukromovlastnické iniciativy jako nosného ekonomického faktoru potřeba inteligence v národním hospodářství silně vzrostla. Hrozba bezvýhradné nahraditelnosti každého jednotlivého příslušníka inteligence byla sice účinným nástrojem k vynucení služebnosti inteligence jako celku, potřeba stabilizovat a dále rozvíjet hospodářství však stále naléhavěji vyvolávala potřebu aktivní, odpovědné participace inteligence. Proti funkcionářské tuposti, stále více ohrožované rostoucí nezbytností odborného, kvalifikovaného řízení, se tu počalo brzy vytvářet nikým neorganizované, spontánní porozumění mezi příslušníky inteligence,

překračující a protínající hranici členství v KSČ. Tato rostoucí, nepostižitelná, nezachytitelná a ideologickými prostředky nedefinovatelná kolegiální inteligence vedla k spasmodickým tažením proti intelektuálům, která uváděla inteligenci do stavu permanentního strachu a ohrožení. Kolegiální inteligence byla sice nepostižitelná, byla s to časem vždy rozmělnit jakýkoli útok shora, postrádala však jakékoli pevné a spolehlivé ideové zázemí, jež by tuto kolegiální inteligenci bylo s to pozvednout k odpovědné a tvořivé politické úloze ve společnosti. Epochální význam Richtovy koncepce spočívá v tom, že dal inteligenci a její vnitřní, spontánně se konstituující kolegiální ideové oprávnění v samotném centru marx-leninské teorie: s rozvojem socialismu přestává být základní výrobní silou práce dělníka, diktatura proletariátu ztrácí v nové situaci oprávnění. Úlohu základní výrobní síly, a spolu s tím i veškeré atributy a nároky z toho plynoucí, přebírá věda, svobodný rozvoj příslušníků inteligence. Společenskou potřebou a politickou úlohou číslo jedna se stává zajištění svobodného času pro tvořivý rozvoj inteligence.

5.

Co se děje s revoluční teorií marxismu při záměně Héfaista Prométheem? Marx přece postavil celou svou teorii revoluce a celou svou teorii komunismu na skutečnosti, že proletariát je třídou zbavenou všech třídních privilegií, tedy třídou, jejímž primárním zájmem je zrušení všech privilegovaných tříd na straně jedné, především však proletariátu samotného na straně druhé. Co se děje s koncepcí revoluce, jakmile se základní výrobní silou společnosti stává inteligence jakožto nositel teoretických a aplikovaných věd? Inteligence, jež přes veškerou svou spoutanost „diktaturou proletariátu“ stále zůstává fakticky privilegovaná, a krom „politického předvoje dělnické třídy“, s níž je stále intimněji propojena, jedinou privilegovanou vrstvou společnosti? Vrstvou natolik privilegovanou, že zatímco dělník je velice často placen za to, že denně pracuje na svém fyzickém i duševním opotřebení a na své fyzické a duševní degradaci (příplatky „za prostředí“ zachycují jen nejkřiklavější případy pracovního prostředí bezprostředně a prokazatelně ničícího lidské zdraví), příslušník inteligence je placen za to, že rozvíjí své duševní síly a schopnosti. Teprve na pozadí těchto skutečností vystupuje do popředí genialita Richtova řešení: „K univerzálnímu rozvoji výrobních sil nestačí nic méně než postupné ovládnutí vrcholů vědění tak či onak všemi pracujícími – a tedy vymizení inteligence jako zvláštní vrstvy.“ (Str. 26) Prométheus tedy zastoupil Héfaista se vším všudy, stává se základní výrobní silou společnosti a zároveň přejímá revoluční poslání proletariátu, přejímá zájem na svém vlastním sebezrušení jako zvláštní společenské vrstvy a tedy, a v tom je ten podstatný rozdíl daný privilegovaností inteligence, tento zájem na vlastním sebezrušení znamená zájem na pozvednutí ostatních společenských vrstev na svou úroveň. Pochopitelně, toto sebezrušení nemůže doznat svého naplnění žádným skokem a dalším revolučním zvratem, nýbrž jen a jen postupným progresem vědeckotechnické revoluce, postupem automatizace, vytlačováním stále nových profesí a stále nových subjektů jednoduché práce mimo pracovní proces. Aby se vůbec mohla dát vědeckotechnická revoluce do pohybu, musí se ještě dlouho rozvíjet mechanizace, jež ještě dlouho bude produkovat stále jednodušší, abstraktnější, úmornější práci pro převážnou většinu pracujících. Čím disciplinovaněji však budou dělníci, rolníci, pracovníci služeb a administrativy pracovat, čím méně budou prosazovat nároky na přehnané rozdělování národního důchodu, čím více volného času pro tvořivý rozvoj budou tak uvolňovat k dispozici inteligenci, nositelům vědy, tím dříve přijde doba, kdy je počítač a automatický provoz vytlačí z jejich dosavadních povolání, tím nadějněji se budou moci shlížet v obraze komunistické budoucnosti, kterou jim

vykreslí marxističtí teoretikové a kterou jim do klína vloží věda. Čím ukázněněji budou pracující ničit svá těla a devastovat svého ducha, tím rychleji se bude přibližovat chvíle, kdy se jim otevřou brány intelektu, kdy se naplní jejich vyprahlé duše elixírem vědeckotechnického vědění, chvíle, kdy se počnou univerzálně rozvíjet, opět se stanou na nové úrovni součástí základní výrobní síly a naplní se tak jejich úděl v revolučním procesu.

Richta vyřešil veškeré problémy proletářského svědomí předvoje, vrací komunistovi neporušenou a čistou revolučnost, za předpokladu, že se stane aktivním, řídícím, inspirujícím činitelem v procesu nastupující vědeckotechnické revoluce. Osud komunistické strany, manifestující se v zdánlivě nelogickém kolísání mezi momenty uvolnění a mezi momenty frenetického úsilí o kontrolu a svázání všech aktivit a myšlenek „vybočujících z řady“, je rozepjat mezi dvěma konfliktními, protichůdnými tendencemi uvnitř strany samé:

- a. Odhodlanost inspirovat, organizovat a řídit práci společenských věd, na vnitrostranické půdě vytvořit pro progresivní týmy (Richtův tým, Mlynářův tým) maximálně svobodný prostor, nasadit nejvyšší kritéria náročnosti, mít odvahu pohledět společenskovědními pracovníky předkládané pravdě v tvář a chtít pravdu o sobě a o společnosti znát, mít odvahu přijmout předloženou výzvu a dostat se poctivým úsilím na úroveň nejprogresivnějších forem řízení společnosti.
- b. Strach ze zvyšujícího se tlaku vědeckých pracovišť, komplexy méněcennosti v řadách aparátu strany překrývané arogantní direktivností, regres do staré, v nových podmínkách dávno již jen pseudorevoluční frazeologie a manýrů, persekční bludy všude se zvedající a za vším se skrývající „kontrarevoluční činnosti“, vyvolané v život všude se zvedající duchovní aktivitou, problematizující vše, co nedokázalo udržet krok s požadavkem urychlujícího se společenského pohybu. V roce 1967 se konflikt obou těchto tendencí vyhrotil v chronickou krizi, v níž počala nejprve nabývat převahu tendence regresivní, aby jen o to názorněji prokázala svou sterilitu, bezmocnost, neschopnost rozumět společnosti a řídit ji. Rostla-li již v předchozích letech tendence k čistě formálnímu a utilitárnímu členství ve straně, nyní se tato formální příslušnost počala považovat za něco nepatřičného, Kainovo znamení v očích mladé generace, zejména po konfliktu Novotného režimu s organizujícím se studentstvem. Zdálo se, že strana jako celek definitivně ztratila schopnost řídit a kontrolovat společnost. To byl však klam způsobený letitým nedostatkem jakékoli politické demokracie a jakéhokoli otevřeného politického měření sil, které by podalo objektivní obraz o síle a životnosti strany. Přes všechny peripetie, jimiž prošla, a přes všechny protichůdně působící faktory zůstávala strana stále stranou dělnické třídy, její tvrdošíjně trvání na upřednostňování dělnických dětí při výběru do škol, její snaha o to, aby dělnické stranické kádry měly stále otevřenou cestu vzhůru a bezpartijní dělníci stále otevřenou cestu do strany, zajišťovala straně pevné zázemí, či lépe snad, činila ji nenahraditelnou stabilizující politickou silou. Jakmile začala ve straně nabývat převahu prvá, progresivní tendence, počala si inteligence uvědomovat – vědoma si již nyní svého klíčového postavení v zemi počala rozvíjet vlastní odpovědnost za politické dění a jí nahrazovat pseudoodpovědnou kontrolu vynucenou zvnějška – že progresivně orientovaná strana je v dané situaci jediným organizovaným politickým činitelem, schopným za příznivé situace provést bez větších ořesů společnost

krizí, nutně provázející erupci svobody slova a urychlené obnovování demokratických principů. V tomto prostředí docházelo ve straně k prudkému vývoji ve vědomí většiny členstva – ke slovu se dostávalo to, co ve vědomí většiny postupně vyzrávalo v skrytu, pod příkrovem konformity vždy danému politickému kursu – většina členů začala chytat dech a rozbíhat se po nové dráze spolu s celou společností. Pochopitelně, jaro 1968 prolomilo veškeré omezující parametry Richtovy koncepce vědeckotechnické revoluce. Tu se draly ke slovu aspirace všech svobodně dýchat, svobodně se rozvíjet, být plnohodnotným člověkem, myslet a jednat s vědomím, že právě na mně záleží, že právě beze mne to nepůjde. Zde se rodila možnost jak sladit nezbytný požadavek efektivnosti jako kritérium „přidělování“ svobodného času vědě, požadavek rozvoje lidských sil v intencích vědeckotechnické revoluce s požadavkem rozvoje tvůrčích sil člověka, odmítajícím jakékoli odkázání do mlhavé a teoreticky značně problematické budoucnosti kompletní automatizace, vytlačivší veškerou „abstraktní, tj. jednoduchou“ práci z okruhu lidských aktivit; zde se rodila možnost, že většina nebo alespoň podstatná část členů společnosti rozvine schopnost vědomě kontrolovat a určovat své životní potřeby s primárním zřetelem k rozvíjení vlastních duchovních sil, že se tak otevře cesta, jak vymanit společnost z objetí samoučelného rozvoje techniky a výroby, diktujícího člověku konzumentskou mentalitu, povahu „potřeb“ i formu jejich „uspokojování“.

6.

„Produktivita úhrnné společenské práce – to je právě adekvátní výraz (a míra) pro tvůrčí práci ... (Richta, str. 34)

“Na cestě ke komunismu se zvedání produktivity společenské práce stává *absolutním* zákonem hospodaření – tak jako byla kdysi výroba nadhodnoty (zisku) absolutním zákonem kapitalistické výroby. Nakonec sama produkce dostává takovou látkovou, reálnou podobu, že její pohyb nezávisí tolik na pracovní době, na kvantu užívané práce (a tedy na vyrobené hodnotě a množství produktu pro společnost) jako na moci činitelů vědeckého a technického pokroku, jejichž efektivnost není v žádném poměru k bezprostřední pracovní době, jíž stojí jejich produkce.” (Str. 34-35)

“Bohatství společnosti se v tomto světle jeví jako růst produktivity společenské práce, což je úměrné nově zapojeným výrobním silám, a to je zas ekvivalentní mase ušetřené práce čili množství vydobytého “disposable time” – doby, která je k dispozici člověku.” (Str. 35-36)

“Když konečně při změnách technického charakteru výroby jednoduchá práce v bezprostřední formě přestává být hlavním zdrojem bohatství, přestává a musí přestat být pracovní doba mírou bohatství, jehož zdroje jsou na ní nezávislé. Bohatství komunistické společnosti dostává svou míru přímo v “disposable time”, čase, osvobozeném pro lidský rozvoj – v práci jako mimo ni. A pak se názorně ukáže, že skutečné bohatství, které dosud jen slabě a matně probleskovalo společenskými formami, vůbec není nic jiného než právě rozvinutá produktivní síla všech individuů, tvůrčí schopnosti člověka.” (Str. 37)

“Do ekonomie času tak ústí konec konců všechna ekonomie, celý její vývoj; v ní nalézají řešení všechny dosavadní protiklady dobývání bohatství. V jejím světle už nemůže zůstat vězet produktivní práce a pracovní doba v abstraktním protikladu k ostatnímu životu a době volna. Přeměna práce je tu rovnomocná zkrácení pracovní doby (doby abstraktní práce), a to zas má stejný společenský

význam jako úspory času dosažené přeměnou privátních forem reprodukce pracovní síly – s jejich nesmyslným plýtváním časem a prostředky v domácí malovýrobě. Neboť zde se všude akumulují lidské síly a schopnosti, které pak působí ještě zpětně jako nejmocnější faktor výrobního pokroku. Všude tu je získáván svobodný čas a s ním lidské bohatství. Teprve tak vzniká ekonomika, jejímž subjektem se stávají sami lidé z masa a krve. Ekonomie času ... obohacuje všechny sféry lidského úsilí a všude ve své strohé ekonomické řeči zanášá objektivní požadavky růstu lidských sil, z nichž lze také jedinečně skládat skutečnou lidskou etiku. Na cestě ke komunismu se na jistém stupni vývoje společnosti – ve světle ekonomie času – ukáže, že nejefektivnějším způsobem rozmnožování společenských výrobních sil se stalo uvolňování “disposable time”, svobodného času pro rozvoj člověka. Starý Kantův vtíp, že věda a účetní knihy nemluví dost poeticky, se zřejmě nezdařil.” (Str. 38)

Čas jako základní bohatství ekonomie komunismu! Rozvoj tvořivých schopností jako základní výrobní síla! Zajištění svobodného času pro práci přírodních i společenských věd jako základní předpoklad pro uvolnění cesty ke komunismu! Richtova koncepce dává inteligenci pevné, rozhodující a určující místo ve společnosti. Prométheus vítězí nad Héfaistem! Ještě však přijde peripetie; praženému Héfaistovi se dostane pomoci zvenčí. Není pozoruhodné, že v kolotoči následných prověrek a čistek, otesávajících a oklešťujících Prométhea ze všech stran, se udržela a prosadila ona koncepce, jež jediná formulovala konflikt šedesátých let jako konflikt Prométhea s Héfaistem, jež tedy volky nevolky, vědomě či nevědomě orientovala inteligenci na mocenský zápas? Naopak “propadly” a odmrštěny byly ony koncepce, jež orientovaly inteligenci k práci na sobě samé, ne ve smyslu produkování sebe sama jakožto výrobní síly, nýbrž ve směrech, jež jakákoli kritéria efektivnosti vědomě proklamují, protože orientují kultivování intelektu ne směrem k zmocňování se vnějších politickoekonomických struktur, nýbrž k plnohodnotnému přisvojení si a rozvinutí obsahů prožívané skutečnosti, k novému pochopení a pojmovému prosvícení existence člověka ve světě (Kosík), či k přisvojení si, znovu promýšlení a znovuprožívání velkých duchovních výbojů lidských dějin, tedy k úsilí o vstup do přítomných situací s celým duchovním potenciálem aktualizované dějinné minulosti (Machovec). Není to důkaz životnosti pozoruhodné myšlenky: spojit disponibilní čas jako nezbytné prostředí pro rozvoj intelektu s kritériem efektivnosti a produktivnosti, a oba tyto momenty spojit v koncepci intelektuálního rozvoje jakožto výrobní síly? Po srpnu 1968 bylo pochopitelně nutné ospravedlnit, ideologicky, marxleninsky zdůvodnit srpnový zásah. Jediné, co se tu naskýtalo, bylo obvinění z revizionismu, ze zrady zájmů dělnické třídy, zájmy dělnické třídy se opět skloňovaly ve všech pádech, Prométheus byl bit. Není tu obdivuhodným důkazem průraznosti Richtovy koncepce, že veškerý tento hlučný regres zůstal na povrchu, že neuspěl ani jediný pokus o prosazení “přehnaných nároků na rozdělování” národního důchodu, řekněme např. měnovou reformou? Halasné vítězství Héfaista se ukázalo být jen tenkou povrchovou clonou novinářských fráží a řečnických obrátů. Ve skutečnosti držel Prométheus Héfaista v kleštích pevněji než kdy dříve. To, co odpadlo a bylo hozeno Héfaistovi na pospas, to byly právě všechny koncepce, jež jinou orientací intelektu oslabovaly boj inteligence o politické a ekonomické postavení. Kdo nezapomněl, že k prosazení se inteligence jako základní výrobní síly je třeba v případě nezbytnosti odhodit veškerý romantismus a veškeré morální skrupule, kdo z

intelektuálů nezapomněl, že dobře placené místo, tedy “dobře placený disponibilní čas pro rozvoj jeho univerzálních schopností” si musí umět udržet za každou cenu, vždyť je to jeho jediný *raison d’être*, ten našel snadno cesty, jak proplout všemi úskalími prověrek.

Nedoznala však Richtova koncepce v průběhu konsolidace podstatných změn a nezaplátila za své vítězství příliš velkou daň? Srovnajme Richtovu koncepci „disposable time“ z roku 1963 s jeho současnou koncepcí filosofické práce, kterou spolu s L. Hrzalem explikoval ve stati „Vývoj marxistickoleninské filosofie, sociologie a vědeckého komunismu v ČSSR“ (*Filosofický časopis*, roč. XXIII., 1975, č. 3): „Hlavní otázkou dokončení vnitřního přerodu ve filosofii je důsledné uplatnění marxisticko-leninského principu stranickosti, který dává celé práci v této oblasti jiné rozměry a jinou kvalitu, odlišnou od přístupů buržoazní a maloburžoazní ideologie, které přijímaly jednotlivého filosofa jako ‘nezávislý’, ‘suverénní’, jen sobě samému odpovědný subjekt poznání.“ (Str. 371) “Kázeň, pořádek, přísné dodržování normy; kontrola plnění plánu jsou v posledních letech postupně vnášeny do činnosti společenských věd – včetně filosofie, sociologie a vědeckého komunismu – jako předpoklad pro úspěšný rozvoj těchto oborů.” (Str. 380)

Kompletní debakl? Zrada výchozích pozic? Na jedné straně bohatství svobodného času k dispozici člověku rozvíjejícímu všechny své schopnosti, na druhé straně totální vázanost a vnějšková určenost celkového životního času filosofa direktivním plánem, plnění normy jako kritérium filosofické práce! Lze nalézt dvě koncepce času pro vědeckou práci, jež by byly diametrálněji protichůdné?

Je starým dobrým zvykem justice předpokládat nevinu až do chvíle, kdy je vina prokázána nade vší pochybnost. Vyjděme tedy z předpokladu myšlenkové integrity studovaného autora a hledejme, zda nelze vysledovat vnitřní souvislost mezi jeho koncepcí předsrpnovou a posrpnovou. Problém, v němž se obě koncepce zdají rozcházet, je problém svobodného či vázaného času vědecké práce. Je čas k rozvoji tvůrčích schopností, postulovaný Richtou v roce 1963, kategorií absolutní, nebo je kategorií odvozenou? “Produktivita úhrnné společenské práce – to je právě adekvátní výraz (a míra) pro tvůrčí práci.” “Uvolňování disposable time, svobodného času pro rozvoj člověka” jako “nejefektivnější způsob rozmnožování výrobních sil”. Stále stejný motiv: oprávnění svobodného času spočívá v tom, že rozmnožuje výrobní síly. Produktivita a efektivita je kritériem svobodného času, potřeby rozvoje vědy jakožto výrobní síly určují obsah a rozsah svobodného času a svobodného lidského rozvoje. Ptáme-li se, co je svobodný čas v Richtově koncepci z roku 1963, jeho texty z té doby nám odpoví, že je to čas akumulace produktivních sil a čas perspektivní produktivity. Čas, v němž se neakumulují a neprodukují výrobní síly, je prázdným, jalovým časem – respektive časem, z něhož nemohou plynout žádné zvláštní společenskoekonomické a společenskopolitické nároky inteligence, a proto je mimo okruh Richtova zájmu. Nacházíme-li tedy rozpor mezi Richtovou koncepcí času pro vědeckou práci z roku 1963 a z roku 1975, pak je na vině naše svévolná interpretace Richtových pojmů, jež tvoří páteř jeho původní koncepce. Ptáme-li se textu samotného, nalezneme tam jednoznačné určení: svobodný čas = produktivní čas, svoboda času = výrobní efektivita. Je-li tu mezi koncepcí z roku 1963 a koncepcí z roku 1975 rozdíl, pak pouze v tom, že koncepce z roku 1963 je

teoretickým postulátem, koncepce z roku 1975 je nesena silou úspěšné praktické realizace. Ne tedy zrada filosofie, nýbrž uskutečnění filosofie.

7.

Před pěti lety, hned po příchodu do elektrárny, jsem se pustil do studia Platónovy *Ústavy*. K Platónově koncepci jednotného státního zřízení jsem si tehdy poznamenal:

„Platón považuje za podmínku utváření státního společenství k jednotě rozbití občanského soukromí. Rozbití soukromí zasahuje veškeré oblasti lidského života:

- a. Oblast veškeré praxe jak v životě rodinném, tak i v životě společenském. Činit cokoli, co by nebylo řízeno v rámci organizace celého společenství, je v obci šťastných činem bezbožným, a úkolem vládnoucích filosofů, archontů, je žádné takové jednání nepřipustit.
- b. Oblast estetického cítění. Ve sportu a péči o tělo, v oblékání, v hudbě i slovesném umění je vše přesně určeno kodifikovanou zvykovostí, zákony vycházejícími z politickovýchovného zřetele. Z daného rámce nesmí nikdo a nic vybočit. Jakoukoli osobitost, jež by se projevila coby jen poslechem, hudebním provedením nebo komponováním nové melodie, jakoukoli osobitost, jež by se projevila délkou vlasů, tvarem či ozdobností opánek a oděvu mimo přijatý a posvěcený úzus, považuje Platón za počátek totálního rozkladu a zkázy státního společenství v jeho jednotě.
- c. Sféru myšlení a poznání. Občan má určeno, koho má považovat za otce, koho za matku, koho za bratra, a koho za sestru, koho za syna, a koho za dceru. Občan má určeno, v co věřit a v co nevěřit, co považovat za pravdu a co za lež. Občan nesmí lhát, lež je přípustná a posvěcená jen potud, pokud jde o lež v zájmu státu. Lhát mohou jen filosofové, vládcí, archontové v zájmu vytvoření vhodné atmosféry pro dosažení maximální jednoty, poslušnosti, podřízení se regulaci sexuálního styku atd., a lež pronesená archonty je pak ovšem pravdou pro každého občana státu. Poznání pravdy jakožto pravdy je otevřeno jen hrstce vyvolených, jen archontům. V konečné instanci pak ani tímto není otevřeno skutečné, riskantní, otevřené hledání pravdy; pravda je předem dána Platónovou doktrínou idejí sjednocených v jediné a neměnné ideji dobra.

Zrušení veškerého soukromí ve všech rovinách a ve všech oblastech lidského života umožňuje uhnětení jednotlivých občanů do podoby funkce, jež jim je v rámci státního organismu přiřčena. Mytologie, umění a náboženství mají za úkol nezvratně přesvědčit občany, že funkce, pro kterou se zrodili a do níž vrůstají, je jejich posláním i nejvlastnější přirozeností. Myslí a poznávají pouze archontové, hlava státu, a to opět jen v mezích přijaté státní politicko-filosofické doktríny. Ostatní občané jsou jen poslušnými údy s tomu přiměřeně formovaným přesvědčením. Společnost jako celek je tak teprve vlastně úplným a soběstačným lidským jedincem. Jde o to, aby společnost jako celek dosáhla dobra, dokonalosti a štěstí. Žádný z občanů ani žádná ze společenských vrstev nemusí být šťastnou, jen když štěstí nalezne a šťastný život uskuteční obec jako celek.“ K tomu nyní poznamávám, že Platónův základní politickofilosofický zájem také původně spočívá v úsilí o zajištění *scholé*, svobodného času pro svobodnou činnost, pro lidské poznání pravdy!

Co může mít společného Richta s Platónem? Nedopouštím se zcela svévolného srovnání textů a koncepcí, jež, pokud jsou si v něčem podobné, pak je to jen díky

mému sestřihu povrchně obdobných a povrchně souznějících tendencí? Tvrdím, že jde o souvislost podstatnou. Protože jde o tvrzení závažné, pokusím se je doložit.

Základní problém, před nímž stojí interpretace Platónovy politické filosofie, je otázka, zda Platónův ideální stát je pouhým hávem, do něhož Platón odívá svou teorii pravého jsoucna - idejí – na straně jedné, a jsoucna odvozeného, druhotného, světa smyslové skutečnosti na straně druhé, nebo naopak, zda jeho teorie pravého jsoucna, jímž určuje politickou strukturu svého ideálního státu, není řešením politických problémů, před nimiž Platón stojí jakožto občan Athén své doby. Otázka tedy zní, zda problém politického uspořádání společnosti je jen jedním z řady vždy nových pokusů o výklad nesnadné látky, či zda naopak Platónova *Ústava* nevyslovuje tajemství celé Platónovy filosofie, tajemství její primární politické vztáženosti. Je jen jedna cesta, jak si v této věci udělat jasno na půdě řecké filosofie: srovnáním filosofie před Sokratovské s filosofií Sókrata a Platóna.

Aristotelés vyslovil domněnku, že na počátku filosofie stojí údiv. Co vzbuzovalo takový údiv člověka, aby z údivu nad tím mohla vzejít filosofie? Člověk sám i věci kolem něho se proměňují. Řeknu-li však, že se věci mění, pak tu trvá něco, *co* se mění, co zůstává ve změně identické, co mi umožňuje poznat onu změněnou věc jakožto věc, která byla dříve jiná a nyní je opět jiná. Mnohotvárnost smyslových dojmů má svou stabilní strukturu v pojmu. Pojem, oblékající stále nové smyslové obsahy a zajišťující jednotu „věci“ v jejích smyslových proměnách a variacích, umožňuje tázat se, jaké změny „věci“ jsou změnami věci samé, a jaké změny jsou změnami našich dojmů či smyslových obsahů (daných řekněme změnou perspektivy, úhlu pohledu, vzdálenosti, nemocí postihující smyslové orgány). Pojmy jsou v naší moci; předmět, sled i zaměření a povahu našeho myšlení můžeme řídit podle svého uvážení, přání a zájmu. Na rozdíl od smyslově vnímaných předmětností, jež nahlížíme před sebou, ve vnější skutečnosti, mimo a okolo nás, můžeme pojmy libovolně kombinovat. Pojmy, jež dávají smyslovým variacím určení, umožňují vidět *věci* v množině různých a stále se měnících smyslových dat, kladou zároveň rozdílnosti pohybů myšlení, pojmů, a rozdílnosti pohybu věcí, rozdílnosti pojmového a věcného kontextu, do protikladu vnější a vnitřní skutečnost: V myšlení se svobodně pohybujeme časem i prostorem, kdežto ve světě kolem nás stojíme vždy v určité přítomné situaci. Svět pojmového myšlení a svět smyslového vnímání, svět vnitřní a svět vnější, trvání a změna, bytí a zdání – to jsou základní danosti lidské situace ve světě, určující rovinu problémů, v nichž se filosofův údiv pohybuje od nejzazších počátků filosofie až podnes.

Prvotní íónská filosofie od Thaléta k Anaximenovi je fascinována problémem trvání ve změně, a snaží se určit, která základní látka (voda, vzduch, či látka blíže nevymezená) je tu tím, co tvoří základ všech proměn všech věcí, z čeho ty věci vznikají a co zůstává po jejich zániku. Pythagoras obrací pozornost ke struktuře jakožto vlastní podstatě věcí a celého kosmu a tuto strukturu nalézá v čísle. Hérakleitovi se vše ve světě ukazuje jakožto ustavičný tok, odmítá jakoukoli stabilní podstatu; to jediné, co se dá vyslovit o světě, je jeho ustavičný pohyb, ustavičná změna věcí rozpolcených v protikladných, vzájemně se svářících určeních, nedovolujících ničemu spočinout v klidu. Parmenidés vidí naopak vše jakožto v podstatě neměnné; vše, co je na světě skutečné, spočívá uzavřeno ve svém neměnném bytí, vše, co se mění, patří do světa neskutečnosti, ne-bytí, do světa zdání ... Filosofové se diví, hrají si se svým údivem, podivují se primitivně odpovědí svých

předchůdců na otázky kladené údivem, hledají nové překvapující odpovědi. Ve vší této hře se však děje něco podstatného; kultivují se lidské schopnosti myslet a hovořit o světě, schopnost přesvědčovat ostatní o svém pohledu na svět, a to jsou kvality, jež počínají nabývat na ceně s rozvojem demokracie v Athénách a spolu s jejich rostoucím bohatstvím a mocenským vlivem po vítězném završení válek řecko-perských. Řečnické umění se stává klíčem k politickému postavení, k nabytí moci disponovat lidmi i hmotnými statky. Filosofie jakožto disciplína kultivující myšlení, rozvíjející schopnost přesvědčovat druhé, se stává žádaným zbožím, za které bohatí Athéňané dobře platí, a kde je poptávka, je i nabídka, filosofové se stávají sofisty, placenými učiteli moudrosti a řečnického umění, respektive umění přesvědčovat druhé o své pravdě. Tu teprve se filosofie stává povrchní hrou, učeným stavěním do protikladu všech těch explikací světa, jež předchozí filosofování vyprodukovalo, filosofie se mění v sofistiku, sofista se neváže žádným filosofickým učením, žádnou určitou explikací světa, vůči všem si udržuje povýšenou distanci, svým kultivovaným vše rozkládajícím pochybováním tak umožňuje svým žákům z bohatých rodin zbavit se vší poslušnosti vůči vnějším zvykovým, morálním či náboženským autoritám (respektive býti jim poslušen jen pokud je to prospěšné) a sledovat beze všech skrupulí dosažení svých osobních politických zájmů a aspirací. – To vše zůstává v pořádku a stimuluje to vnitřní dynamiku athénské obce, pokud si tato obec ve své neotřesenosti podržuje suverénní moc nad jednáním a myšlením všech a každého jednotlivého athénské občan. Jakmile však dochází k válkám peloponéským, otrásá se athénská obec v základech, Sparta a Athény tvoří nejen dvě vnějškově soupeřící mocnosti, nýbrž dva principy politického utváření společnosti, dva principy postavení občana ve státě, dva principy vztahu k vnějšzímu světu materiálních statků, dva principy vztahu ke kultuře ostatního světa. Otřesená athénská obec se stává hříčkou soupeřících principů a soupeřících politických frakcí, hříčkou sporu silných osobností a hříčkou rozličným směrem rozpjatých politických zájmů. Otázkou života a smrti celé obce se stává otázka po nalezení nového, závazného, jednotícího principu.

Sókratés přichází s geniálním řešením: pojem, myšlení rozkládající veškeré rigidní zvykové formy a náboženské vázanosti, který má na svědomí rozklad původního jednotícího principu pospolitosti a který tak prokázal svou sílu rozkladnou, se v Sókratově pojetí stává silou schopnou vytvořit nový jednotící princip. Což není pojmové myšlení věcí nejindividuálnější, neformuluje myšlení individuální zájmy a není to myšlení, jež hledá a nalézá cesty k jejich individuálnímu uspokojení? Není však právě myšlení tím, co člověku umožňuje měřit individuální zájmy a jejich uspokojování otázkou po skutečném dobru, po opravdovém štěstí člověka? Není tu dobro a pravda tím, k čemu se propracuje každé individuální myšlení, setrvá-li ve svém myšlenkovém pohybu, obrátí-li svou rozkladnou sílu i vůči oněm prvotním egoistickým zájmům, aspiracím a afirmacím, jež stojí v protikladu k tradicí diktované moralitě? Znovu a znovu konfrontuje Sókratés svou rozkladnou, analytickou metodu, s povrchním rozkladným rezonováním proslavených placených učitelů moudrosti, znovu a znovu nalézá v prostých athénských občanech schopnost sledovat a spolu vykonávat tyto rozepré rozumu a propracovávat se k pravdě, k dobru, k novému nahlédnutí toho, co je spojuje ne vnějškově, nýbrž niterně, protože pravda a dobro, to jsou nejniternější obsahy, k nimž se propracovává důsledné myšlení, zpochybňující každý nejistý, jen částečně platný obsah.

Sókratovo řešení – pokus najít jednotící princip v lidech samých důsledným dotažením onoho myšlenkového pohybu, který rozložil původní zvykovou jednotu –

ztroskotalo v střetu s etablovanou politickou mocí, střežící starý princip tradice. Pokud byl starý princip jednoty obce, tradiční moralita, ohrožen pouhou sofistickou myšlenkovou hrou, pouhým zpochybňováním všech jednotících a závazných hodnot, zůstávala jeho pozice formálně neohrožená, protože nutnost něčeho jednotícího a pevného konec konců viděl a uznával každý, ačkoli toto uznání již nemělo jednotící a určující sílu, naopak, stalo se předmětem sporu protichůdných zájmů; škola sofistiky měla mladého politika připravit právě na to, ukázat svůj zájem jako zájem obecný, své „novotaření“ jako věrnost tradici. Teprve postavení nového jednotícího principu mohlo odumírajícímu starému principu zasadit definitivní ránu – starý princip se vzbouřil, Sókratés byl obviněn z nerespektování bohů, ze zavádění nových božstev a ze zkázy mládeže, a byl odsouzen k trestu smrti. V té době již Athény definitivně prohrály války peloponéské, definitivně ztratily své původní velmocenské ambice, pozornost obrátily k obchodu a k rozmnožování hmotných statků svých občanů. Rozklad původní zvykovosti se stal obecně konstatovaným faktem; nalézt nový jednotící a určující princip, který by obci vdechl nový život a novou sílu, to byl úkol, před kterým stál každý Athénan, který byl ještě schopný vidět krom svých individuálních zájmů zájem celého společenství.

Mohl Platón, po všem, co se stalo v minulosti, a tváří v tvář tomu, co se dělo v přítomnosti, kdy sledování osobních zájmů bylo ustavičně a prokazatelně v rozporu s obecnými zájmy, vidět možný jednotící princip, dobro, pravdu, jako kategorie, k nimž je schopen dospět jednotlivec důsledným pohybem vlastního myšlení jako k nejvlastnějšímu svému zájmu, jako k něčemu, k čemu dospěje rozpravou se sebou samým a rozpravou s druhými jako k svému vlastnímu těžišti? Ekonomický rozkvět Athén po ztrátě mocenských aspirací a podstatném snížení zbrojních výdajů rozevřel možnost obohacení před každým Athénanem, materiální statky se staly tím, na co se zaměřovalo myšlení, zájmy, tužby a aspirace athénských občanů. Dostalo-li se takto nyní těžiště lidských aktivit definitivně mimo člověka, do oblasti vnějšího materiálního bohatství, nalézá Platón jediné možné řešení v postavení pravé skutečnosti, nového těžiště lidské vztaženosti rovněž mimo člověka, do oblasti diametrálně protilehlé oné materiální sféře lidských smyslů, zájmů a tužeb, do oblasti čistých idejí. Veškeré Platónovo snažení, veškeré jeho dialogy pak směřují k tomu, obrátit zrak člověka od nepravého světa zdání, do něhož je pohroužen, směrem k nazření zářivého světa idejí, pravých jsoucen. V celém tomto postupu byl člověk nejprve dějinně otřesen ve svých základech, jeho těžiště se přesunulo mimo něho, byl reálným dějinným pohybem ontologicky vyprázdněn, Platón tuto skutečnost teoreticky reflektoval, zvýraznil a dovršil tak v teorii ontologické vyprázdnění člověka a jeho světa a vyvodil z toho ve své *Ústavě* veškeré důsledky. Platónova *Ústava*, jako koncepce totální politické vázanosti a určenosti každého občana, každé sféry života soukromého i života obce, veškerého jednání i myšlení člověka, je logickým důsledkem člověka ontologicky vyprázdněného, který nemůže mít těžiště a střed jakéhokoli odpovědného soukromého či politického jednání v sobě samém.

Tak jako občan Athén z období peloponéských válek, stojí i občan poúnorového Československa před problémem nalézt nové těžiště občanské odpovědnosti, nový jednotící princip, který by určoval lidské jednání v soukromí i na veřejnosti. Staré morální a politické normy se zhroutily spolu se zhroucením předúnorové lidové demokracie. Nové zřízení, vzešlé z únorové revoluce, stálo v ostrém rozporu ke své vlastní ideové a politické základně. Neschopno unést a řešit rozpor mezi příslibem revoluce – osvobození dělnické třídy, radikální proměna její existence, nastolení

společenské rovnosti, otevření plnohodnotného rozvoje pro všechny pracující, rozevření průhledné a každému jasné, spravedlivé participace každého pracujícího na společenském bohatství v přímé úměrnosti k jeho vkladu do společného bohatství v rámci organizované pracovní aktivity – a každodenní realitou společnosti vzešlé z revoluce – nový život ve všech svých příslibech rychlého naplnění všech snů a tužeb se otevřel předvoji dělnické třídy, moc uchopivší straně, jež se počala dělnické třídy vzdalovat o to rychleji, oč rozhodněji se o slovo hlásily tužby a aspirace předvoje přisvojit si pro sebe veškeré otevírající se perspektivy nového životního standartu a nového životního stylu – nenalezlo nové vedení a nová vládnoucí strana jiné řešení, než násilné uzavření očí a uší před skutečností, omezení svobody, vynucení si poslušnosti a služebnosti produktivních sil národa systémem vnějších sankcí a výhod. Ekonomické sankce a ekonomické výhody bylo snadno okopírovat od kapitalistických metod ovládnutí práce, tyto metody postačily k zapojení dělnictva do práce – dělník se prostě smířil s tím, že se na jeho osudu, na jeho společenském postavení a na jeho dříni tak mnoho nezměnilo.

Tento problém koncepčně vyřešil Richta; svou teorií vědeckotechnické revoluce dává inteligenci nový statut, postavení klíčové a rozhodující výrobní síly. Zdá se, že na rozdíl od Platóna klade Richta těžiště lidských aktivit do člověka samého, do „svobodného rozvoje lidských schopností ve svobodném, disponibilním čase“. Kontrolu a řízení tohoto rozvoje a odpovědnost za tento rozvoj však Richta nedvojsmyslně klade do rukou strany, tedy vně rozvíjejících se lidí. Obsahové určení „svobodného rozvoje lidských aktivit“ klade do oblastí člověku vnějších, „objektivních“ struktur vědeckotechnického a ekonomického rozvoje. Je-li v tomto směru jeho práce z roku 1963 pojmově poněkud ambivalentní – pojmová prázdnota slov „univerzální rozvoj lidských schopností“, „člověk jako samoučel“, „svobodný čas“ dává možnost, aby si je každý vyplnil obsahem odpovídajícím jeho vnitřní potřebě – pak po otřesu srpna 1968, kdy celá naše společnost i každý její člen znovu ztrácí schopnost sám orientovat své myšlení a své aktivity politicky žádoucím způsobem, směrem k nesmlouvavému nezbytí konsolidačního procesu, poté, co prověrky a čistky dosud zcela netušeným způsobem převracejí a vytlačují vnitřní určenosti a vnitřní odpovědnostní vazby prověřovaných, kdy tedy reálné ontologické vyprázdňování člověka dosahuje nebývalých rozměrů, zvýrazňuje Richta veškeré momenty, obsažené již v jeho koncepci původní, definitivně zbavuje člověka vnitřního těžiště odpovědnosti, proměňuje ho ve vnějškově určovaný a modelovaný rezervoár pracovních sil.

Nereálnost, utopičnost Platónovy koncepce spočívala v tom, že se ontologicky vyprázdňování člověka, ponořeného všemi svými smysly a celým svým myšlením, všemi tužbami a aspiracemi mimo sebe, do světa materiálních statků, pokoušel obrátit a otevřít jeho zrakům vykonstruovaný svět čistých idejí. Reálnost, životnost a síla Richtovy koncepce spočívá v tom, že Richta jen zvýrazňuje a teoreticky posvěcuje zaměřenost jednotlivce i celé společnosti do světa produkce a přisvojování si nových materiálních potřeb a nového jejich uspokojování. Pochopil-li Richta vědu jako základní výrobní sílu, odvodil-li z produktivity intelektuální činnosti právo inteligence na disponibilní čas a ekonomická blaha naplňující tento disponibilní čas komfortem, pak jenom vyšel vstříc člověku, který nevidí ve svém intelektu a jeho pracovním nasazení nic než prostředek k získání vážnosti a postavení, k získání odpovídajícího životního standartu a odpovídajícího, k získanému postavení náležejícího životního stylu.

31.1.1976